

Змест

Кніга 1 СТАРЫЯ

1. Зельманцы	5
2. Свет, га?	14
3. Вялікі тлум	24
Дзядзька Зыся і цётка Гіта	32
4. Дзядзька Фоля	35
5. Электрычнасць	42
6. Зноў пра электрычнасць	49
Фалка дзядзькі Ічы і Цалка дзядзькі Юды	50
7. Пачатак вясны	53
8. Цалка і Тонька	58
9. Зноў пра Цалку	63
10. Фалка	71
11. Соня дзядзькі Зысі	78
12. Зельманскі двор дэманструе	84
13. Моладзь	89
14. Мір	95
15. Марат	101
16. Смерць дзядзькі Зысі	107
17. Зельманаўскае рознае	115

18. Дзядзька Юда	121
19. Ліст з Уладзівастока	124
20. Бабка Бася	128

Кніга 2

БЕРА

1. Пралог пра лыжку	135
2. Бера ў зельманскім двары	137
3. Незвычайныя здарэнні з Берам	143
Пекар	145
4. Далейшыя незвычайныя здарэнні з Берам па дарозе дамоў	151

ЗЕЛЬМАНСКІ ДВОР

5. Сажалка	155
6. Дзядзькі — чатыры асноўныя слупы зельманскага двара	160
Дзядзька Фоля	161
Дзядзька Іча	166
7. Пра Тоньчынае дзіця і пра Кандрацьеўну	167
8. Смерць і хвароба ў зельманскім двары	173
Соня дзядзькі Зысі	175
9. Апошні кравец	177
10. Зіма	182
11. Зноў пра зіму	188
12. Зельманіяда	194
Уводзіны	194

I. Тэхнічная культура зельманскага двара.	195
II. Медыцына ў зельманскім двары ..	197
III. Зельманская геаграфія	198
IV. Зельманская заалогія.	200
V. Зельманская батаніка	201
VI. Зельманская філалогія	202
13. Вялікі неспакой у зельманскім двары	202
14. Месячная ноч.	211
15. Пра Соню дзядзькі Зысі і цётку Гіту ..	213
16. Незвычайная ноч	223
17. Зноў неспакой у зельманскім двары ..	231
18. * * *	238
19. Граф Кандрат, альбо Фалка дзядзькі Юды.	238
20. Бера і дзядзька Фоля б'юцца за новага чалавека	249
21. Хопіць птушыных спеваў для сярэдняга зельманца.....	256
22. Падзенне дзядзькі Фолі.	267
23. Вялікі суд.	272
24. Хайка, дзе ты паставіла цабэрак?	279

Старыя

1 ЗЕЛЬМАНЦЫ

Вось гэта і ёсць двор рэб Зельмана.

Старадаўняя мураванка з папсутым тынкам і два рады хат, поўных зельманчыкаў. Ёсць яшчэ хлявы, скляпы, вышкі. Усё гэта разам мае выгляд вузкай вулачкі. Летам, на досвітку, невысокі Зельман, якога ўсе звычайна называюць проста — рэб Зелмелэ, выходзіў вось сюды ў адных сподніках.

Адкуль узяўся рэб Зелмелэ?

Сярод яго сям'і жыве паданне, быццам ён паходзіць з «глыбіні Расеі». Але як бы там ні было, ён ужо тут ажаніўся з бабкай Басяй, якая тады яшчэ, відаць, была дзяўчынай і пасля гэтага пачала пладзіцца.

Бабка Бася, як кажуць, пладзілася без усякай меры, безупынна, з нейкім заўзятым запалам, і дзеці ў яе нараджаліся рослыя, чорныя, з шырокімі плячыма — сапраўдныя зельманцы. Пазней дзеці пераходзілі да рэб Зелмелэ, гэта значыць, нянькай ён ім не быў, але, пачакаўшы трохі, аддаваў іх вучыцца на рамеснікаў.

Аднаго, Фолю, ён ужо ў дзесяць год зрабіў гарбаром, праз нейкае здарэнне з канём.

Не паспелі агледзецца, як ужо і самі дзеці пачалі пладзіцца. Нявесткі былі рознай пладавітасці, і зяці розныя, але, нарэшце, суседзі павінны былі ачысціць ім месца на двары. Усе хаты былі бітком набіты жвавымі, чорнымі зельманчыкамі. Русыя трапляліся рэдка. І тое — больш сярод дзяўчат. Пара рыжых хлопцаў з'явілася ўжо ў апошні час, у самыя апошнія гады. Як яны трапілі ў гэтую сям'ю, не высветлена яшчэ і да гэтага часу.

Зельманцы ўсе чорныя, касцістыя, з шырокімі нізкімі ілбамі. Зельманец мае мясісты нос. Зельманец мае ямкі на шчоках. Звычайна гэта спакойны маўклівец. Хаця, праўда, сустракаюцца, галоўным чынам сярод маладога пакалення, і вялікія гаваруны і гаварухі, нават і нахабнікі, але па сутнасці гэта — сарамлівыя зельманцы, якія трапілі пад чужы ўплыў. Зельманцы — цярплівыя, не зласлівыя. Яны маўчаць пахмурна і весела.

На працягу пакаленняў зельманцы набылі свой асобны пах — мяккі пах падпрэлага сена.

Бывае ў вагоне людзі едуць, цесната, пазяхаюць пад халодную раніцу, раптам працірае нехта вочы і пытаецца:

— Скажыце, калі ласка, ці не Н-скі вы?

— Але.

— Ці не ўнук рэб Зелмелэ?

— Але, унук рэб Зелмелэ.

Чалавек засоўвае рукі ў рукавы і едзе далей. Гэта ён скрозь сон пачуў пах рэб Зелмелэ, хоць ніхто ў горадзе над гэтым і не задумваўся; нікому і ў галаву не прыходзіла, што зельманцы маюць асобны пах.

Ёсць і яшчэ адна асаблівасць у гэтай сям’і, характэрная галоўным чынам для мужчын.

Зельманец любіць ні з таго ні з сяго ўздыхнуць, пры гэтым ён выпускае спамяж вуснаў нейкае вясёлае, ласкавае іржанне, якое можна пачуць толькі каля стайні, дзе коні стаяць і жуоць авёс.

Гэта сведчыць аб тым, што рэб Зелмелэ паходзіў, мабыць, з вёскі і што зельманец — просты, як кавалак хлеба. Бяздзетных жанчын у гэтай сям’і няма, няма і такіх, што заўчасна падаюць духам, апрача цёткі Гесі.

Калі ў каго лысіна, дык гэта не парастак племені рэб Зелмелэ, няхай сабе і пахне ад яго сенам, як ад сенажаці.

*

Калі пачало падрастаць чацвёртае пакаленне, рэб Зелмелэ пачаў збірацца ў дарогу. Ён напісаў на вокладцы старой кнігі сваё завяшчанне, некаторы час яшчэ пакруціўся, а потым і сапраўды памёр.

Гэта быў просты чалавек. Завяшчанне ён напісаў па-яўрэйску, з адпаведнымі старажытнаяўрэйскімі слоўцамі, і паколькі гэтая кніга цяпер валяецца, дык, можа, варта перапісаць гэтае завяшчанне:

Панядзелак, года... (закрэслена). Думаю сам пры сваім жыцці падзяліць маёмасць паміж дзецьмі, каб яны ведалі, як быць пасля маіх ста дваццаці гадоў. Я мяркую гэтак: дзеці мае застаюцца жыць у маім двары. Кавалак зямлі, які я маю, няхай прададуць, возьмуць за яе рублёў каля чатырохсот, месца маё ў сінагозе таксама няхай прададуць, возьмуць за яго рублёў каля ста пяцідзесяці, ёсць у мяне яшчэ

пад шостай цаглінай у печы, направа, таксама рублёў каля тысячы. Няхай падзеляць вось як: сыну майму Ічу — сто пяцьдзесят рублёў, бо ён, мой сын Іча, узяў ужо сто пяцьдзесят рублёў у лік спадчыны яшчэ пры маім жыцці, а сыну майму Зысю — дзве сотні рублёў, а майму сыну Юду таксама дзве сотні рублёў, сыну майму Фолю таксама дзве сотні рублёў, і дачцы маёй Хай-Машы — сто рублёў, дачцы Матлі таксама сто рублёў, а дачцы Расі таксама сто рублёў, а Гурвічу каб аддалі сто дваццаць пяць рублёў, якія я ў яго пазычыў, каб даць сыну майму Ічу ў лік спадчыны яшчэ пры маім жыцці, дык трэба яму аддаць. Дваццаць пяць рублёў на ахвяраванні, а астатнія грошы на пахаванне. Хатнія рэчы належаць жонцы маёй Соры-Басі. Пасля ста дваццаці год маёй жонкі няхай падзеляцца ўсе тры дачкі, але дзве падушкі даць Ічавай дзяўчыне Хайцы. А ўсё астатняе няхай падзеляць дочки, але маё мужчынскае адзенне няхай належыць сынам. Смушкавую футру няхай бярэ той, каму больш патрэбна, ці па жрэбію, каму выпадзе, але каб не сварыцца, каб усё было прыстойна, і быццам я сам падзяліў, а не каб чужыя дзялілі. Няхай усім будзе на шчасце і каб спажывалі ў радасці. Гэтага я жадаю ад усяго сэрца. А пасля маіх ста дваццаці год каб яны на мяне не забыліся, каб хоць адзначалі дзень маёй смерці, як толькі магчыма.

Ад мяне — Залман-Эля, сын Лейбы Хваста.

*

Бабка Бася намнога перажыла дзеда, яна, можна сказаць, жыве яшчэ і сёння. Праўда, яна ўжо не бачыць як след, і не чуе як след, і не хо-

дзіць як след, але ўсё ж яна жыве. Яна стала падобна больш на курыцу, чым на чалавека, і нават не ведае, што ў нас нейкі інакшы стаў свет.

Бабка Бася мае дачыненне толькі сама да сябе і калі яна думае, дык гэта, мабыць, нейкія дзіўныя думкі, зусім непадобныя на звычайныя думкі.

Часам, пад вечар, яна круціцца ў прыцемку, і раптам звяртаецца да чырвонага гальштука ў хаце:

— Мотачка, чаму ты не ідзеш маліцца?

Чорны Мотачка, ад якога ўжо трохі пахне сенам, падыходзіць, адгортвае хустку ад бабульчынага вуха і крычыць туды:

— Бабуля, я піянер!

А тая ківае галавой:

— Пэўна, пэўна, ён ужо маліўся. Дзе ты маліўся?

Яна ўжо так і пойдзе з гэтага свету са спакойнай душой. Двор стаіць моцна там, дзе рэб Зелмелэ яго пабудаваў, і штогод, бачыць яна, прыбывае досыць чорных маўчальнікаў-зельманчыкаў.

Летам бабуля Бася выходзіць на двор, садзіцца на парог і любуецца, як з усіх дзвярэй сыплюцца і сыплюцца малыя зельманчыкі, як чорны мак.

Вялікае сонца свеціць на новыя зельманаўскія парасткі.

*

Другое пакаленне зельманцаў разгалінавалася на тры моцныя патокі і некалькі прытокаў. Асноўнымі слупамі сям'і заўсёды былі і засталіся аж па сёння: дзядзька Іча, дзядзька Зыся і дзядзька Юда.

Дзядзька Фоля ідзе сваім уласным, адасобленым, гарапашным шляхам у жыцці. Зельманскі двор яго не цікавіць, бо ён лічыць, што ў маленстве яго тут пакрыўдзілі. Ён любіць добра пад'есці, асабліва любіць дранікі, а якія ў яго думкі, ніхто не ведае, бо ён пра іх нікому не гаворыць.

Астатнія ў сям'і — гэта ўжо дробязь, хоць і яны сфармаваліся пад наглядом рэб Зелмелэ.

Асобнае месца займае ў сям'і дзядзька Зыся, які лічыцца ў двары самым паважным. Гэта — таўставаты гадзіннікавы майстар з чатырохвугольным ілбом, з чатырохвугольнай барадой, хваравіты, ці можа прыкідваецца хворым.

У былыя гады, калі трэба было якую паперу прачытаць, дык прыносілі да яго. Дзядзька Зыся вымаў тады лупу з вока, запрашаў садзіцца і чытаў спакойна, слова ў слова. Але калі дзядзька Зыся не мог прачытаць, дык ён ужо меў такую ўласцівасць, што чытаў тады на памяць, што ў паперы было напісана.

Ён добра цяміў.

Але галоўным у яго чытанні было тое, што ён тут жа на месцы даваў параду наконт гэтай «справы».

Кажуць, што ў ім таілася вялікая сіла.

Дзвюх дачок прывяла на свет яго жонка, цётка Гіта, з куды большымі цяжкасцямі, чым гэта да твару зельманцам. Адна — гэта Тонька дзядзькі Зысі — чыстая зельманка, другая ўжо мае трохі салодкага смутку, які цётка Гіта, не ў крыўду ёй няхай будзе сказана, прыцягнула ў сям'ю. Але гэта трэба цётцы Гіце дараваць, бо ўсе лічаць, што яна не вінавата, — яна паходзіць з рабінаў.

Дзядзька Іча — бядак. Гэта ён, дзядзька Іча, не мог дачакацца і яшчэ пры жыцці рэб Зелмелэ ўзяў сабе сёе-тое ў лік будучай спадчыны. Ён кравец, тандэтнік. Яго высокая машына, худая і нязграбная, грукоча ў яго і ўдзень і ўночы.

Машына аглушае двор.

Дзядзька Іча вырабляе зельманцаў чысцейшай пробы. Лічаць, што ў гэтым сэнсе ён правысіў нават самога рэб Зелмелэ.

Апрача звычак, уласцівых усёй сям’і, дзядзька Іча выпрацаваў толькі для сябе аднаго ўласную прывычку: ён чхае з крыкам.

Ад яго чханьня суседка некалі самлела.

У гарачыя часы грамадзянскай вайны ў двары надта непакоіліся наконт яго чханьня. Дзядзька Зыся нават палічыў патрэбным зайсці да яго і перагаварыць наконт гэтай справы.

— Іча, — сказаў ён, — ці ведаеш ты, што з-за твайго чханьня мы рызыкуем сваім жыццём?

Так, але што яму дзядзька Іча мог адказаць? Калі з яго чыханне і крык вырываліся незарок.

Усе прыдумвалі розныя планы, але, калі прыйшлося, то цётка Малка сама дала рады.

Дзядзька Іча тады хапаўся за нос і кідаўся ў падушкі, а цётка Малка хутка накідвала на яго пярыну і сама лажылася на яе ці, калі ёй не было часу, — садзіла на яго дзіця. Там, пад пярынай і падушкамі, ен як след вычыхваўся і садзіўся зноў за работу.

У мірны час гэта не было небяспечна.

Наадварот!

Летам раніцай паўдвара ляжыць яшчэ ў цяню, а прычасаны дзядзька Іча сядзіць ля